

Osmanlı'nın Türk'ü & Türk'ün Osmanlı'sı Süleyman Nazif & Ahmet Agayef

1924'te Ubeydullah Efendi'nin *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir yazısında, isteyen her kişinin fidye vererek oruç tutmaktan muaf kalabileceğine dair fikirlerine *Resmî Gazete*'de destek veren Süleyman Nazif'le, ona bu konuda *Sebülürreşad* ve *Mahfel*'de ağır cevaplar veren İskilipli Âtîf Hoca arasındaki polemik düşünce tarihimizde epey meşhurdur. Öyle ki bu iki düşünce adamı arasında başlayan fikrî gerginlik, Âtîf Hoca'nın o dönem çok konuşulan *Frenk Mukallitliği* ve *Şapka* adlı risalesine Nazif'in *İmana Tasallut* yazısıyla verdiği cevap ile iyice alevlenir. Düşünce tarihimizde dilinin sivriliğiyle nam salmış bir entelektüel olan Süleyman Nazif'in giriştiği onca tartışma ve polemik arasında belki de en çok bilineni Âtîf Hoca ile aralarında cereyan eden bu tartışmadır.

Bunun sebebi, söz konusu iki düşünce adamının birbirlerine çok ağır ithamlar ile saldırmalarının yanı sıra, Âtîf Hoca'nın, bu tartışmanın hemen sonrasında, *Frenk Mukallitliği* ve *Şapka* adlı makalesinde savunduğu fikirlerden ötürü tutuklanması, İstiklal Mahkemelerinde yargılanması ve Anadolu'daki isyanları teşvik ettiği isnadıyla idam edilmesidir.

Nazif'in, Âtîf Hoca'nın idamına duyduğu derin üzüntü, canını öyle acıtmış olmalı ki aynı davadan yargılanan *Mahfel* gazetesinin sahibi Tâhirü'l-Mevlevî'ye geçmiş olsun ziyaretine gittiğinde Mevlevî'nin boynuna sarılıp "*Hoca'nın tevkifini gazetede okuyunca polis müdüriyetine gidip muavin Aziz Hüdayi Bey'le görüştim. Tevkifine sebep aramızdaki münakaşa ise bunun sırf ilmî bir mübahase olduğunu söyledim*" diyerek ağladığını Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri* adlı hatıratında anlatır ve Nazif'in bu üzüntüsüne tek kelime ile karşılık verdiğini söyler: "*Yâ!...*"

Âtîf Hoca'nın yanı sıra, başta *İkdam* gazetesinden Ali Kemal ve *İçtihad* gazetesinden Abdullah Cevdet ile giriştiği polemikler olmak üzere dönemin pek çok aydını ile fikrî kavgaya tutuşan Süleyman Nazif'in, Türkçülerle yürüttüğü ilmî tartışmaların düşünce tarihimizde vuku bulmuş önemli polemikler arasında ayrı bir yeri vardır. Zira Nazif'in münevverlik siciline baktığımızda giriştiği bunca tartışma arasına kendisinin entelektüel birikimini en rahat kullanma imkânını bulduğu tartışmaların Türkçülerle yaptıkları olduğunu söylemek de pekâlâ mümkün.¹ Nazif'in düşünce ve gelecek tasavvuru merkez alındığında kendisinin Türkçü ideolojiye mensup isimlerle ihtilafa düşmesi zaten kaçınılmazdır. Çünkü Nazif, hem dil ve edebiyat meselelerini ihtiva eden kültür alanında hem de iç ve dış politikanın bütününe kapsayan genel praxiste Türkçülük politikalarını Osmanlı için hayırlı ve mantıklı bulmamaktadır. Onun bu yaklaşımını, özellikle edebî muhitlerde kendisini gösteren *tasfiye-i lisan* ve hece vezni temayüllerine olan muhalefetinden anlamak mümkündür.

Hüdavendigâr mektupçuluğu süresinde ekseriyetle edebî ve kültürel konulara eğilen Süleyman Nazif'in kalem oynattığı mücadele sahası İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile değişmeye başlamış ve müellifin entelektüel rotası iç ve dış politikaya doğru kaymıştır. Devletin birlik ve bekasının ancak Osmanlılık ideali ile sağlanabileceğine olan inancı, onu var gücüyle bu istikamette

¹ Bu konu hakkında 1992 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Prof. Dr. Birol Emil'in danışmanlığını yürüttüğü bir doktora tezi hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Gür, (1992), *Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif-Süleyman Nazif ve Türkçüler*, s.344-386, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

yazılar yazmaya teşvik etmiş, giriştiği tartışmaların merkezini de söz konusu bu nazariye belirlemiştir. Tayin olunduğu Konya mektupçuluğu görevini reddederek İstanbul'a dönen Nazif, burada önce *Yeni Gazete*, sonrasında *Osmanlı*, 31 Mart hadisesinin akabinde de *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazmış, en meşhur polemiklerine bu gazetelerde imza atmıştır. Bu dönemde yüksek perdeden dile getirdiği Osmanlılık fikirleri, gitgide Türkçülerle zıtlaşmasına ve aralarının ciddi gerginliklerle açılmasına sebebiyet vermiştir. Bu manzara sadece politik değil, aynı zamanda da kültür, diplomasi ve iç siyaset alanlarını da kapsayan geniş bir yelpazede karşımıza çıkar.

Nazif'e göre Türklerin övünülecek tarihleri Osmanlı (*Devlet-i Aliyye*) ile başlar. Bu minvalde *Yeni Gazete*'de, 28 Kânunisânî 1325/1909 tarihinde kaleme aldığı *İstiklâl-i Osmânî* başlıklı yazısında şunları ifade eder:

“Biz ecdâdımızın measiriyle hakk-ı tefâhürü yalnız Osmanlı tarihine müteallik vekâyie hasrederek bu tarihin mebdeinden evvelki silsile-i âbâya ait macerayı bigâne ve ecnebi addederiz.”

Devlet-i Aliyye'nin bütün unsurları kucaklayan yapısını muhafaza etmeye çalışan Nazif, bu anlayışın korunmasını devletin devam ve bekası için şart sayar ve Müslüman halkların isyana meylettği durumlardaysa İslam'ın birleştirici rolüne ihtiyaç duyulduğunun altını çizer. Zira 19 Nisan 1909 tarihli *Yeni Ümitler* başlıklı makalesinde imparatorluğun mahiyetini tarif ederken devletin dinî kimliğinin üzerinde özellikle durmaktadır.

“Vaktiyle Şark'ı ve Garb'ı titreten satvet-i İslamiye 'nin bugün ve belki de yegâne vârisi olmak istidadını yalnız devletimiz haiz bulunuyor.”

Süleyman Nazif'in dil ve edebiyat bahislerindeki düşüncelerini de bu tarih ve medeniyet tasavvuru belirlemiş ve tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Örneğin dil ve edebiyat meselelerinde Servet-i Fünun safında yer alan Nazif ile Türkçü ideolojiye mensup aydınlar arasında cereyan eden tartışma Mehmet Emin'in *Türkçe Şiirler* adlı eseri üzerinden başlamış fakat mevcut mahiyetinden daha geniş bir mecraya kaymıştır. Nazif, Türk Derneğiyle birlikte dilde sadeleşme ve saf Türkçeye dönmek için kelime dağarcığındaki Arapça-Farsça kelimelerin çıkarılmasını savunan *Türk Yurdu* dergisinin, *tasfiye-i lisan* hareketiyle birlikte İslam öncesi Türklük unsurlarına ağırlık veren faaliyetlerini tutarsız ve faydasız olarak görmüş, bilhassa tasfiye-i lisan meselesi üzerinden pek çok uzun soluklu tartışmaya girmiştir. 12 Temmuz 1909 tarihli *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesindeki Halil Rüşdü Bey'e cevap niteliğindeki *Lisan Mes'alesi* başlıklı yazısında dil bahsindeki Türkçülük politikalarının kısırlığını ve yanlışlığını şöyle ifade etmiştir:

“Biz bugün Buharalı değiliz ve olamayız. Lisanımız, orada bugün söylenmekte olan Türkçeden büsbütün başkadır. Kulaklarımıza 'sayı' kadar 'aded' de mülayim ve munis gelir. Zevken, fikren, mâişeten, âdeten Asya'yı Vusta'dan (Orta Asya) büsbütün ayrılmışızdır. Urûk-ı lisânımızda olduğu gibi damarlarımızda da Aryânîlerin ve Sâmîlerin kanları bulunuyor.”

7 Eylül 1909'da *İkdam* gazetesinde imzasız çıkan *Terakki Maarifle Olur; Maarif de Lisanla Olur* adlı bir başyazının hem kültür hem de dil bağlamında Türk kültürünün kadim unsurlarına inilmesi gerektiğini savunan fikirlerine karşı Nazif, hiç beklemeden bir gün sonra cevap olarak kaleme aldığı *Yine Lisan Mes'alesi* başlıklı yazısında, dilde sadeleşme hareketlerini “hamiyyet-

i milliye namına altı yüz senelik takdire şâyân terakkimize indirilmesi istenen bir balta” olarak nitelendirmiştir.

Özellikle *Türk Yurdu* ve *İkdam* gazetesinin başyazarı Necip Asım’ın fikirlerine arka arkaya cevaplar veren Nazif, 12 Eylül 1909 tarihli *Lisan Muallimine Cevap* adlı yazısında Türkçülük ideolojisinin geri kalmışlığını, ilkelliğini ve zamanın politik zorluklarına çare bulmada âciz kaldığını vurgulayarak bu ideolojiyi iptidai olmakla suçlar:

“Bizi takip ediniz. Bulduğumuz nokta ve zaman mühimdir. Biz sizi beklemek için duramayız. Fakat siz koşunuz, koşunuz, bize yetişinceye kadar koşunuz. Gönlümüz size mü teveccih ise de veçhe-i azimetimiz afak-ı diğerdedir.”

14 Eylül 1909’da *Yeni Tasvir-i Efkâr*’da çıkan *Yine Tasfiye-i Lisan* başlıklı yazısında ise Nazif, “Kaşgarlıların kılıcı ile Granada’ya gitmenin hayal olduğunun” altını çizer ve *Türk Yurdu* ile *İkdam* kadrolarının asırlarca süregelen medeniyet tarihimizi bu beyhude ve gerçekleşmesi mümkün olmayan hayale peşkeş çekmekle suçlar.

1913’e gelindiğinde ise imparatorluk hüviyetinde bütüncül bir medeniyet tasavvurunu savunan Nazif, karşısında *Türk Yurdu* dergisinin güçlü kalemlerinden Ahmet Agayef’i (Ağaoğlu) bulur. Bu iki güçlü kalem arasında Nazif’in, bir yazısında kimliğini Müslümanlık, Osmanlılık ve Türklük olarak izah etmesinden hareketle entelektüel camia tarafından oldukça büyük bir ilgi ve teveccühle takip edilen bir kimlik ve medeniyet tartışması başlar.

Türkçeleşmeyi ve Türklüğün dışında kalan ne varsa çıkarılıp atılması gerektiğini savunan kalemlere “*Arab’inkini Arab’a, Acem’inkini Acem’e iade edersek elimizde uzun kollu pejmürde bir hırkadan başka bir şey kalmaz*” diye seslenen Nazif, *Türk Yurdu* dergisinin milliyete verdiği mana ile cemiyete vermek istediği şekli, medeni milletlerin hiçbirinde bulunamayacağını ifade eder.

11 Temmuz 1913’te *İçtihad* dergisinde *Ahmet Agayef Beyefendi*’ye başlıklı yazısında “*Bugün benim bir kız evladım olsa putperest kalmış bir Türk hatta Şii ile evlendirmem. Fakat bir Arap, bir Kürt, bir Çerkes, bir Laz, bir Tatar, bir Hintli, bir Cavalı benim makul bir damadım olabilir. Müslüman vatandaşların çoğunluğu da eminim ki benimle aynı fikirdedir.*” şeklinde bir beyanda bulunmuş, Agayef ise karşı cevabını 25 Temmuz 1913’te *Türk Yurdu*’nda yayımladığı *Sâbık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendi*’ye başlıklı yazısında verir. Ahmet Agayef, bu yazısında Nazif’i Arap ve Fars geleneklerine sınıksız sarılmakla suçlar.

Süleyman Nazif’in inanç noktasında tutucu bir kimliği olduğu söylenemez. Fikirlerine ve söylemlerine bakıldığında muhafazakâr bir profil çizse de özellikle hatratına ve diğer konularda yazdığı yazılara bakıldığında kendisinin inanç noktasında ciddi bir buhranda olduğu itirafını görürüz. Özellikle, Hz. İsa’ya apaçık eleştirilerini ve yakınmalarını ihtiva etmesiyle gayet ilginç bir kitap olan *Hz. İsa’ya Açık Mektup; Hz. İsa’nın Cevabı* ve *Kâfir Hakikat* adlı eserine bakıldığında inanç merkezli bu buhranı açık bir şekilde görünür. Dolayısıyla Nazif’in Türkçü ideoloji karşısında aldığı konumun fikrî motivasyonunun İslam değil, İslam’dan neşet eden ve bütüncül bir dünya görüşüyle harmanlanan medeniyet tasavvuru olduğunun altını çizmekte fayda var. Zira 1925’te Mithat Cemal Kuntay’ın evindeki bir davette Abdülhak Hamit ve Mehmet Akif’in de bulunduğu sofrada rakı isteğini “*Bu güzel sofrayı bâkir bırakmayalım.*”

şeklinde gayet veciz ve metaforik bir üslupla ifade eden Nazif, fikrî zeminini İslam'ın fihhi hassasiyetinin değil, bütüncül medeniyet hassasiyeti üzerine kuran bir imparatorluk entelektüelidir.

Türk Yurdu dergisinin büyük münevveri Ahmet Agayef, bahsi geçen yazısında Nazif'i sert bir dille eleştirir. Agayef, Nazif'in, İslamiyet'in doğuşu ve Osmanlı'nın tarih sahnesine çıkışından başka bir şey tanımak istemediğini söyler ve gerek İslamiyet'i ve *Kur'ân*'ı gerekse Osmanlı'yı anlamak ve sevmek için de muhakkak öncesinin bilinmesi gerektiğinin altını çizer. Ahmet Agayef Süleyman Nazif'e, yukarıdaki sözlerinden ötürü “*Siz İslamiyet ve hatta ittihâd-ı İslam taraftarı olduğunuz hâlde şu cümleyi hiçbir vicdan azabı duymaksızın, hiçbir galeyân-ı kanaat hissetmeksizin yazıyorsunuz.*” diye seslendikten sonra Nazif'in, “Bugün bir kerimem olsa onu asla putperest bir Türk'le evlendirmem” sözünün İslam'ın ruhuna tamamen muhalif olduğunu belirtir ve devam eder:

“*İslamiyet hiçbir zaman ‘Eşhedü enlâilâhe illallah Muhammedür-resulullah’ kelime-i tayyibesini söyleyen bir adamı bir putpereste teşbih etmeyi câiz görmez. Hele Şii'ye gelince böyle bir teşbih dalâletten başka bir şey değildir.*”

Agayef'e göre Süleyman Nazif'in, yazdığı yazıda kendi hüviyetine dair zikrettiği Müslümanlık, Osmanlılık ve Türklük ekanimi de hakiki değildir. Agayef, kendisini İslam birliğini savunan, Osmanlılık mefkûresini vicdanında taşıyan bir zat olarak tanıtan Süleyman Nazif'i, Osmanlı'da yaşayan kavimlerin içine nifak tohumları saçmakla suçlar.

Ahmet Agayef'in Süleyman Nazif'e verdiği cevaplar bunlarla sınırlı değildir. *Türk Yurdu* dergisinin özellikle 1913 yılındaki sayıları incelendiğinde hemen hemen her sayıda Agayef'in, Nazif'in iddia ve tezlerine cevap niteliğinde yazılar olduğu görülecektir.

Agayef'in Süleyman Nazif'e verdiği cevaplar, *Türk Yurdu*'nda henüz yayımlanmadan basına servis edilen bir ilanla “*İçtihad mecmuasıyla Süleyman Nazif Bey'in Türklük'e karşı olan hücumuna Türk mütefekkirlerinden Ahmet Agayef Bey tarafından gâyet vâkıfâne ve âlimâne yazılmış reddiye*” şeklinde duyurulmuştur. Nazif ise 27 Temmuz 1913'te, *Tanin*'e gönderdiği bir açıklamada şunları söyler:

“*Şimdilik yalnız bir noktayı reddedeceğim ki o da ‘Türklüğe karşı hücum’ isnâdıdır. Vaka ben hücum ettim. Fakat hedef-i savletim haşa ve Allah esirgesin Türklük değil, Osmanlı Türklerinin felaketine sebebiyet verecek merhametsiz ve zararlı telkinlerdir.*”

Ahmet Agayef ile giriştiği tartışmaların çoğunda kendisinin de Türk olduğunu defalarca dile getiren Nazif, *İçtihad*'daki bir yazısında kendisinin Türklükten utandığı iddialarına cevap olarak “*Ben milliyetine ve milliyetinin şan ü şerefine perestiş eden bir Türk'üm*” diye karşılık verirken tavrından, düşüncelerinden ve medeniyet tasavvurundan taviz vermeyerek eleştirilerine devam eder. Nazif'e göre Türkçüler, iptidai adamları bizim derecemize çıkaracakları yerde, bizi o derekeye indirmenin çabasını sarf etmektedir. “*Biz bildiğiniz ve istediğiniz gibi Türk değiliz ve olamayız. Lisanımız bile Buhara'nın, Kırım'ın lehçelerinden*

büsbütün farklıdır.” diyen Nazif, bu ideolojiyi güden isimlerin, lisanımızın kıymetli terakkisini ellerinden gelse bir Kırım’a, bir Buhara’ya peşkeş edeceklerini iddia etmektedir.

Ömrünü, ismini zikretmediğim tefekkür tarihimizin nice kuvvetli kalemleriyle fikir münakaşalarına adayan ve eserleriyle bir imparatorluk aydını olarak karşımıza çıkan Süleyman Nazif’in entelektüel sicilinin epey kabarık olduğu aşikârdır. Zira Ahmet Haşim’in, Nazif için kullandığı “kelimelerin serdari” unvanını hak eden bir matbuat hayatı olmuştur. Fakat bunca polemik, tartışma, fikir mücadelesi ve kalem kavgasıyla geçen ömründe asla unutmadığı ve tesirinden çıkamadığı polemiği hangisi diye sorulsa, hiç düşünmeden İskipli Âtîf Hoca ile olan tartışmasını söylerim.

Sözlerimi Peyami Safa’nın 1941’de *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde *Süleyman Nazif Merhum* başlığıyla yayımladığı yazısında Nazif için ifade ettiği şu sözlerle bitiriyorum:

“Eğer Türk şair ve nâsirleri arasındaki rûhî karâbete göre zürriyet grupları ayırmak caizse, rahmetli Süleyman Nazif’i, hayranı olduğu ve hakkında bir de monografi yazdığı Fuzulî’nin değil, Nef’î’nin manevi şeceresine kaydetmek daha doğru olur... Süleyman Nazif’in istihzâsı gülen bir öfkeydi... Türk nazmında Nef’î’den ve Türk nesrinden Nazif’ten şiddetçe üstün bir heccâva tesâdüf edilemez.”

İlterîş H. Kutlu, "Osmanlı'nın Türkü & Türk'ün Osmanlı'sı: Süleyman Nazif & Ahmet Agayef" <https://www.fikirtepedi.com/ilteris-h-kutlu/osmanlinin-turku-amp-turkun-osmanlisi-suleyman-nazif-amp-ahmet-agayef/> (Yayın Tarihi: 28 Nisan 2024).